

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.64>

УДК 343.232

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ»

Сидорук І.І.,

кандидат юридичних наук, декан факультету № 2

Інституту з підготовки

фахівців для підрозділів Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ

Сидорук І. І. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення».

Стаття присвячена загальним проблемам неузгодженості національного законодавства у плані термінології і тлумачення окремих ключових понять кримінального права.

Недоліки закону про кримінальну відповідальність можуть спричинити катастрофічні наслідки для цілої низки суб'єктів: правопорушники, потерпілі, органи досудового розслідування, судді тощо.

Одним із найбільш обговорюваних у наукових і практичних колах питань виступає новела Кримінального кодексу України, яка з першого липня 2020 року ввела в правозастосовний обіг термін «кримінальне правопорушення», як збірний по відношенню до термінів «злочин» і «кримінальний проступок». Головною причиною для цього стала виключна завантаженість слідчих, прокурорів і суддів дрібними кримінальними справами. Відповідно їх планується розглядати у спрощеному форматі дізнання. Такий крок, безумовно, є виправданим, але він призвів до необхідності комплексного перегляду і внесення термінологічних правок до цілої низки нормативних актів, які, у свою чергу, стали причиною виникнення великої кількості як внутрішніх, так і зовнішніх неузгоджень.

Відповідно до нових редакцій статей 11 і 12 Кримінального кодексу (далі – КК) України, вводиться поняття «кримінальне правопорушення», кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки (далі – проступок) і злочини; проступок відрізняється від злочину лише формально – покаранням: воно не може передбачати позбавлення волі, а штраф за проступок не може перевищувати трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відтак 11 стаття КК України зазначає, що кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Врешті ж проступок і злочин майже нічим не відрізняються: як і злочин, проступок є суспільно небезпечним винним діянням; як і злочин, проступок тягне за собою судимість; вина як у злочині, так і в проступку має бути встановлена обвинувальним вироком суду. Попри це, порядок досудового розслідування і судового розгляду проступків, відповідно до Закону №2617-VIII, значно відрізняється від аналогічного порядку щодо злочинів. Відповідно до положень статей 38, 40-1, 71, 214, 219, 298-3, 298-4, 300 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України така форма досудового розслідування, як дізнання набуває нового змісту – для досудового розслідування проступків

Ключові слова: кримінальне правопорушення; кримінально - протиправне посягання; суспільно небезпечне діяння; протиправне діяння; неправомірне діяння.

Sydoruk I. I. On the definition of the concept «criminal offense».

The article is devoted to general problems of inconsistency of national legislation in terms of terminology and interpretation of some key concepts of criminal law.

The shortcomings of the law on criminal liability can have catastrophic consequences for a number of actors: offenders, victims, pre-trial investigation bodies, judges, etc.

One of the most discussed issues in scientific and practical circles is the novella of the Criminal Code of Ukraine, which from July 1, 2020 introduced into law enforcement the term «criminal offense» as a collec-

tive in relation to the terms «crime» and «criminal offense». The main reason for this was the exceptional workload of investigators, prosecutors and judges with small criminal cases. Accordingly, they are planned to be considered in a simplified format of inquiry. This step is certainly justified, but it has led to the need for a comprehensive revision and amendment of terminological amendments to a number of regulations, which, in turn, have led to a large number of both internal and external inconsistencies.

In accordance with the new versions of Articles 11 and 12 of the Criminal Code (hereinafter – the Criminal Code) of Ukraine, the concept of «criminal offense» is introduced, criminal offenses are divided into criminal offenses (hereinafter – misdemeanors) and crimes; a misdemeanor differs from a crime only formally - by punishment: it cannot provide for imprisonment, and the fine for a misdemeanor cannot exceed three thousand non-taxable minimum incomes. Therefore, Article 11 of the Criminal Code of Ukraine states that a criminal offense is a socially dangerous criminal act (action or omission) committed by the subject of the criminal offense.

In the end, misdemeanor and crime are almost indistinguishable: like crime, misdemeanor is a socially dangerous crime; like a crime, a misdemeanor entails a criminal record; guilt in both the crime and the misdemeanor must be established by a court conviction. Nevertheless, the procedure for pre-trial investigation and trial of misdemeanors, according to Law №2617-VIII, differs significantly from the similar procedure for crimes. In accordance with the provisions of Articles 38, 40-1, 71, 214, 219, 298-3, 298-4, 300 of the Criminal Procedure Code (hereinafter - CPC) of Ukraine, such a form of pre-trial investigation as the inquiry acquires a new meaning - for pre-trial investigation of misdemeanors.

Key words: criminal offense; criminal - illegal encroachment; socially dangerous act; illegal act; wrongful act.

Постановка проблеми. Поняття кримінального правопорушення посідає важливе місце у цілісній системі кримінального права. Хочеться відзначити, що досить довго на законодавчому рівні термін та визначення кримінального правопорушення було відсутнє і через це виникало багато дискусій, тому що Кримінальний кодекс України (надалі – КК України) використовував термін «злочин».

Почнемо з того, що в законодавстві України поняття «кримінальне правопорушення» вперше з'явилося із прийняттям 13 квітня 2012 р. КПК, який цим поняттям об'єднав поняття «злочин» і «кримінальний проступок».

Згідно із Законом від 16 травня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» до 60 законів були внесені зміни, зокрема з метою замінити слово «злочин» словами «» у відповідному відмінку.

Поняття «кримінально протиправне діяння», що застосовано, є більш широким, ніж поняття «кримінальне правопорушення», бо охоплює собою не лише кримінальне правопорушення (у т.ч. кримінально карані зловживання правом), а й об'єктивно кримінально-протиправну поведінку, тобто поведінку осіб, яка через їх неосудність чи з інших причин не може бути визнана кримінально-протиправна [2, с. 105].

22 листопада 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон №2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який набрав чинності 1 січня 2020 р. (далі – Закон №2617-VIII) [12].

Відповідно до нових редакцій статей 11 і 12 Кримінального кодексу (далі – КК) України, вводиться поняття «кримінальне правопорушення», кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки (далі – проступок) і злочини; проступок відрізняється від злочину лише формально – покаранням: воно не може передбачати позбавлення волі, а штраф за проступок не може перевищувати трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відтак 11 стаття КК України зазначає, що кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [1].

Врешті ж проступок і злочин майже нічим не відрізняються: як і злочин, проступок є суспільно небезпечним винним діянням; як і злочин, проступок тягне за собою судимість; вина як у злочині, так і в проступку має бути встановлена обвинувальним вироком суду. Попри це, порядок досудового розслідування і судового розгляду проступків, відповідно до Закону №2617-VIII, значно відрізняється від аналогічного порядку щодо злочинів. Відповідно до положень статей 38, 40-1, 71, 214, 219, 298-3, 298-4, 300 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України така форма досудового розслідування, як дізнання набуває нового змісту – для досудового розслідування проступків [11, с. 12].

Стан дослідження проблеми. Окремі питання поняття кримінального правопорушення висвітлювались у наукових працях таких вчених: М.М. Дмитрука, В.М. Куц, М.П. Карасєва, М.І. Ковальова, Н.А. Мирошніченко, І.С. Самошенко, Ф.В. Тарановського, В.О. Тулякова, П.А. Фейєрбаха та інших.

Метою написання статті є надати визначення кримінального правопорушення відповідно до загальних проблем неузгодженості національного законодавства у плані термінології і тлумачення окремих ключових понять кримінального права та на підставі узагальнення наукових думок.

Виклад основного матеріалу. В історії кримінального права поняття кримінального правопорушення окреслювалося по-різному, а саме, як формальне визначення, що відображає юридичну природу, тобто кримінальним правопорушенням визнається таке діяння, що передбачається законом як кримінальне каране, далі йде матеріальне, що виокремлює лише соціальну сутність правопорушення, що заважає його певним соціальним цінностям та формально-матеріальне визначення, що об'єднує соціальну та юридичну характеристику кримінального правопорушення [5, с. 593].

Перманентний процес удосконалення чинного законодавства, який є результатом швидкої зміни суспільних відносин, виступає необхідною умовою підвищення ефективності його практичного застосування. Особливого значення відповідна процедура набуває у сфері кримінального права. Недоліки закону про кримінальну відповідальність можуть спричинити катастрофічні наслідки для цілої низки суб'єктів: правопорушники, потерпілі, органи досудового розслідування, судді тощо.

Одним із найбільш обговорюваних у наукових і практичних колах питань виступає новела Кримінального кодексу України, яка з першого липня 2020 року ввела в правозастосовний обіг термін “кримінальне правопорушення”, як збірний по відношенню до термінів “злочин” і “кримінальний проступок”. Головною причиною для цього стала виключна завантаженість слідчих, прокурорів і суддів дрібними кримінальними справами. Відповідно їх планується розглядати у спрощеному форматі дізнання. Такий крок, безумовно, є виправданим, але він призвів до необхідності комплексного перегляду і внесення термінологічних правок до цілої низки нормативних актів, які, у свою чергу, стали причиною виникнення великої кількості як внутрішніх, так і зовнішніх неузгоджень [4, с. 24].

Хотілося б наголосити, що на думку М. Хавронюка підставою для виділення проступків як окремого виду правопорушення є тільки його інакша, відмінна від злочину й адміністративного правопорушення, правова природа: це діяння, яке, з одного боку, не спричинює значної чи тяжкої шкоди в розумінні КК і не створює загрози спричинення тяжкої шкоди – і цим відрізняється від злочину, а з іншого, не є управлінським за своєю суттю – і цим відрізняється від адміністративного правопорушення. [Утім, останнє не означає, що не може бути проступків (як і злочинів), які посягають на порядок управління. Можуть. Наприклад, Хавронюк М. відносить опір представнику влади, використання завідомо підробленого документа або самовільне присвоєння звання службової особи цілком відповідають тесту Енгеля. Але це виняток, а не правило]. Відповідно:

– види стягнень за проступки повинні бути інакшими, м'якшими ніж покарання за злочини і суворішими ніж стягнення за адміністративні правопорушення;

– стягнення за проступки, на відміну від адміністративних правопорушень, зважаючи на характер проступку і стягнення за нього, завжди має накладати суд – тому їх слід іменувати судовими стягненнями. Утім, вина особи у вчиненні проступку може встановлюватися не вироком, а іншим актом суду та інше [11, с. 14].

У загальній теорії права не існує єдиного доктринального визначення категорії «правопорушення». Так, М.С. Малєїн зазначає, що правопорушення -

це свідомий вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки [7, с. 6]. О.Ф. Скакун пропонує таке визначення: правопорушення - це діяння, яке тягне за собою відповідальність особи, яка вчинила його [2, с. 420]. Ю.А. Денисов під правопорушенням розуміє суспільно небезпечне, винне діяння, що суперечить нормам права, за вчинення якого передбачена правова відповідальність [8, с. 245]. Отже, більшість науковців до ознак правопорушення відносить: протиправність, суспільну небезпека (шкідливість), винність та особу, яка вчинила діяння. У зв'язку з цим, на думку Мирошніченка, найбільш вдалим є визначення: правопорушення — це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, вчинене відповідною особою [9, с. 154].

Так у чинному КК України для позначення діянь, які за своєю природою є кримінальними правопорушеннями, використовується декілька взаємопов'язаних, але не тотожних понять. При чому логіка їх використання іноді наводить нас на думку про те, що навіть спеціалісти можуть сприймають їх на рівні синонімічних. У першу чергу необхідно звернути увагу на ч. 1 ст. 1 КК України, у якій

зазначається, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [1].

Навіть поверхневий аналіз цієї норми викликає необхідність категоріального розмежування термінів “кримінально-протиправне посягання” і “кримінальне правопорушення”. Виходячи з того, що законодавець знайшов за потрібне відокремити ці терміни, ми можемо дійти висновку про їх нетотожність [4, с. 25].

На перший погляд такий підхід може здатися обґрунтованим, адже тлумачний словник української мови визначає “посягання” (іменник) – як дію за значенням посягати (потягнутися рукою (руками) до чого-небудь; засунути руку (руки) у щось) [6, 393]. Отже під злочинним посяганням слід розуміти активну форму поведінки особи, власне дію. Але дію, яка тільки потенційно передбачає досягнення результату, на який вона була спрямована. Необхідно визнати, що протягнути руки до чого-небудь зовсім не означає одержати це щось. Своєрідна спроба або замах [4, с. 26].

Таким чином, ми можемо зробити відразу декілька висновків. По-перше, КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони цілої низки об’єктів від суспільно-небезпечних дій, але не бездіяльності. По-друге, такого роду дії тільки потенційно можуть завдавати шкоди вказаним у попередніх абзацах об’єктам.

У цьому сенсі для з’ясування логіки законодавця ми спробували розібратися у чому полягає відмінність між термінами “охорона” і “запобігання”, адже КК України має на меті забезпечення охорони певних об’єктів від злочинних посягань і запобігання кримінальним правопорушенням. Охорона представляє собою, сукупність дій, спрямованих на оберігання від небезпеки кого-, чого-небудь, забезпечення від загрози нападу, замаху і т. ін. [10, 825]. У той же час запобігання є діями, спрямованими на недопущення, заздалегідь відвернення чого-небудь неприємного, небажаного [10, 267].

На думку Круглова О., вказані терміни представляють собою синоніми, які максимально наближені одне до одного за змістом. Саме тому не є зрозумілим чому у КК України розмежовуються охорона від кримінально-протиправних посягань і запобігання кримінальним правопорушенням [4, с. 26].

Така точка зору з необхідністю наводить нас на думку про те, що не всі суспільно-небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями. Однією із визначальних ознак кримінального правопорушення є його суспільна небезпечність і саме тому у нас закономірно виникає запитання про те, чи може суспільно-небезпечне діяння не бути злочином або кримінальним проступком?

Для відповіді на це запитання необхідно звернути увагу на нормативне визначення кримінального правопорушення. Так кримінальне правопорушення представляє собою передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом кримінального правопорушення (ст. 11 КК України).

Отже суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) набуває ознак кримінального правопорушення за умови, що воно вчиняється винним у ньому суб’єктом такого кримінального правопорушення і передбачається конкретною нормою КК України. Такого роду позиція законодавця частково не викликає критики, є зрозумілою і виправданою, що втім все ж таки залишає широке поле для розмірковувань та полеміки. На нашому рівні міркувань виникає принаймні дві групи запитань [4, 26].

По-перше, за нормативним визначенням кримінальним правопорушенням вважається виключно суспільно небезпечне діяння. Приймаючи до уваги той факт, що питання визначення природи об’єкту складу злочину є доволі дискусійним і варіюється від суспільних відносин до цінностей, ми пропонуємо у рамках даного дослідження зупинитися на очевидних нормативних вказівках, які зазначаються у ч. 1 ст. 1 КК України. Так відповідна норма окреслює коло охоронюваних кримінальним законом об’єктів наступними: права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо. Саме тому необхідно звернути увагу, що кримінальне правопорушення може посягати не тільки на суспільні відносини. Справа у тому, що більшість таких суспільних відносин, якщо не всі, одержують кримінально-правову охорону за умови їх попереднього правового врегулювання іншими галузями права. А отже вони перетворюються на правовідносини. Крім того, вищевикладене коло благ (цінностей) не завжди охоплюється формулою суспільних відносин [4, с. 27].

По-друге, виникає запитання чи може в Україні бути вчинене суб’єктом кримінального правопорушення (фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності) суспільно небезпечне,

винне діяння, яке злочином не є? Відповідь на це запитання, при всій її очевидності (відсутність норми КК України, яка б встановлювала відповідальність за вчинення такого суспільно небезпечного діяння), на практичному рівні фактично ставить нас у скрутне з точки зору прикладної ілюстрації становище. Теоретично, можна уявити собі нову форму вчинення небезпечного для суспільства (держави, територіальної громади тощо) діяння, яке не знаходить кримінально-правової оцінки і, відповідно, покарання на рівні КК України, але на практиці сучасна наукова думка у цій сфері фактично не залишає для виникнення таких ситуацій жодного шансу. Більш вірогідним розвитком подій у досліджуваній сфері є можлива криміналізація окремих діянь, які до цього не були суспільно небезпечними, але згодом стали представляти для суспільства більшу загрозу. Наприклад встановлення кримінальної відповідальності за управління транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння [4, с. 27].

Окремо треба відзначити, що останні зміни КК України у частині введення в, так би мовити, “обіг” терміна “кримінальне правопорушення”, із виділенням у якості його різновидів “кримінальних проступків” та “злочинів”, хоча і виправдано необхідністю вирішення окремих практичних проблем, проте зовсім не додає ясності і прозорості процедурі тлумачення основоположних категорій кримінального права.

Ще однією групою проблем, які виникли у зв'язку з набуттям чинності Законом, стала комплексна заміна по тексту КК України термінів “злочинний” і “злочинність” на “кримінально-протиправний” та “кримінальна протиправність” відповідно [4, с. 28].

Зрозуміло, що “старі” терміни вже не можна було використовувати у зв'язку з появою у КК України категорії “кримінальних проступків”, але їх заміна прикметником протиправний не є вдалою з точки зору доктринального тлумачення його суті. Як ми вже зазначали вище протиправність, як одна з ознак кримінального правопорушення, як правило сприймається на рівні обов'язкової фіксації подібного роду деліктів у КК України. Відповідно, здійснюючи таку заміну, законодавець звужує коло обов'язкових ознак кримінального правопорушення тільки до протиправності, залишаючи поза увагою усі інші.

У якості прикладу можна навести термінологічні складнощі, що виникли у Розділі VIII КК України. Назву його було змінено і виглядає вона зараз так: Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Проте вже у ст. 36 КК України (Необхідна оборона) зазначається, що остання представляє собою дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Аналіз відповідних незбіжностей наводить нас на думку про категоричну неузгодженість назви цього розділу з його змістом. Закономірно виникає запитання: що собою представляє необхідна оборона? Це дії, спрямовані на захист від суспільно небезпечних чи кримінально-протиправних посягань? Суспільна небезпечність також є однією з обов'язкових ознак кримінального правопорушення, але не єдиною [4, с. 30].

Висновки. Взагалі, зазначене свідчить про недостатність вивчення проблеми «кримінального правопорушення», яка є новою для вітчизняного законодавства. Так, кримінальне правопорушення може сприйматися, як винне, небезпечне для охоронюваних кримінальним законом цінностей, карне, неправомірне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 4651-VI. Редакція від 03.04.2022. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник. За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
3. Кримінальне право. Загальна частина. Підручник. За загальною редакцією О.М. Литвинова. Харків. ХНУВС. 2020. с. 428.
4. Круглов О. Щодо поняття кримінального правопорушення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 2(16). С. 24 – 32.

5. Галушко, Б. С. Поняття злочину в кримінальному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. (68). (2012). 591-597.
6. Мірошниченко Н.М. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Право і суспільство*. № 6. частина 2. 2015. С. 153-158.
7. Малєин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М. : Юрид. лит., 1985. 192 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности: Монография. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 950 с.
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 896 с.
11. Хавронюк М. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. №02. 19 с.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. Редакція від 20.12.2019. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n124>